BUXORO XONLIGIDA ASHTARXONIYLAR SULOLASINING HOKIMYATGA KELISHI VA SIYOSIY TARIXI.

Baxromova Dildora
Toshkent xalqaro unversiteti
Ijtimoiy-gumanitar fanlar yo’nalishi 2-kurs talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23669011

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada Buxoro xonligida Ashtarxoniylar sulolasining hokimiyatga kelishi jarayoni, uning tarixiy ildizlari hamda siyosiy faoliyati tahlil qilinadi. Ashtarxoniylarning Movarounnahr hududiga kirib kelishi, Shayboniylar sulolasi inqirozidan keyingi siyosiy vaziyat, sulola vakillarining davlat boshqaruvidagi roli va ichki hamda tashqi siyosati ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, ushbu davrda Buxoro xonligining markazlashuv darajasi, ijtimoiy-iqtisodiy holati va siyosiy kurashlar masalalari ham ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar:

Ashtarxoniylar sulolasi, Buxoro xonligi, Movarounnahr, siyosiy tarix, davlat boshqaruvi, markaziy hokimiyat, amirlar, ichki siyosiy kurashlar, tashqi siyosat, Xuroson, Shayboniylar inqirozi, feodal tizim, siyosiy barqarorlik, parokandalik.

Annotation

This scientific article analyzes the process of the rise to power of the Ashtarkhanid dynasty in the Bukhara Khanate, its historical roots, and political activity. It examines the entry of the Ashtarkhanids into the Transoxiana region, the political situation following the decline of the Shaybanid dynasty, and the role of the dynasty’s representatives in state governance. Additionally, the article highlights the internal and external policies of the Ashtarkhanids, as well as the level of centralization, socio-economic conditions, and political struggles within the Bukhara Khanate during this period.

Keywords:

Ashtarkhanid dynasty, Bukhara Khanate, Transoxiana, political history, state administration, central authority, amirs, internal political struggles, foreign policy, Khorasan, decline of the Shaybanids, feudal system, political stability, fragmentation.

Kirish.

XVI asr oxiri – XVII asr boshlarida Movarounnahr hududida yuz bergan siyosiy o‘zgarishlar Markaziy Osiyo tarixida muhim burilish davrlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, Shayboniylar sulolasining zaiflashuvi va inqirozga yuz tutishi natijasida Buxoro xonligida hokimiyat uchun kurash keskin tus oldi. Ana shunday murakkab siyosiy vaziyatda tarix sahnasiga yangi sulola — Ashtarxoniylar (yoki Joniylar) kirib keldi. Ushbu sulolaning hokimiyatga kelishi nafaqat siyosiy elitadagi o‘zgarishlarni, balki davlat boshqaruvi tizimi, ichki siyosat va tashqi aloqalarda ham muhim yangilanishlarni boshlab berdi. Ashtarxoniylar sulolasining kelib chiqishi Volga bo‘yidagi Astraxan (Ashtarxon) xonligi bilan bog‘liq bo‘lib, ular Chingiziylar avlodiga mansub edi. Shu sababli ularning hukmronlikka da’vogarligi o‘sha

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

davr siyosiy an’analariga mos kelgan. Movarounnahr hududida hukmronlik qilish uchun Chingiziy nasab muhim legitim omil hisoblangan. Ashtarxoniylarning aynan shu jihati ularning siyosiy maydonda tezda mustahkam o‘rin egallashiga yordam berdi. Shayboniylar sulolasining so‘nggi vakillaridan biri bo‘lgan Abdullaxon II vafotidan so‘ng (1598-yil), markaziy hokimiyat zaiflashdi va mamlakat ichki nizolar girdobiga tortildi. Turli amirlar va mahalliy hukmdorlar o‘rtasidagi kurashlar natijasida siyosiy parokandalik kuchaydi. Aynan shu davrda Buxoro taxtiga Ashtarxoniylar sulolasidan bo‘lgan Boqi Muhammadxon olib kelindi va shu tariqa yangi sulola hukmronligi boshlandi[1].

Ashtarxoniylar sulolasining kelib chiqishi va Movarounnahrga kirib kelishi

Ashtarxoniylar sulolasi (tarixiy adabiyotlarda Joniylar nomi bilan ham yuritiladi) o‘z nasl-nasabiga ko‘ra Chingiziylar avlodiga mansub bo‘lib, ular Oltin O‘rda davlatining tarkibiy qismi hisoblangan Astraxan (Ashtarxon) xonligi hukmdorlaridan kelib chiqqan. XVI asrning ikkinchi yarmida Astraxan xonligi Rossiya tomonidan bosib olinishi natijasida bu hududdagi siyosiy tuzum barham topdi va uning hukmdor avlodlari boshqa hududlarga ko‘chishga majbur bo‘ldi. Aynan shu tarixiy jarayon Ashtarxoniylarning Movarounnahrga kirib kelishiga zamin yaratdi. Ashtarxoniylar sulolasining Movarounnahr hududiga kelib joylashishi Shayboniylar sulolasi bilan qarindoshlik aloqalari orqali amalga oshgan. Xususan, Ashtarxoniylar sulolasining vakillaridan biri bo‘lgan Jonibek Sulton o‘z o‘g‘illari bilan birga Buxoroga kelib, Shayboniy hukmdorlar xizmatiga kirgan. Bu esa keyinchalik ularning siyosiy mavqeini mustahkamlashga xizmat qilgan muhim omillardan biri bo‘ldi. Sulola vakillarining mahalliy siyosiy hayotga faol aralashuvi, harbiy va ma’muriy lavozimlarda faoliyat yuritishi ularning nufuzini oshirdi. Movarounnahrda hukmronlik qilish uchun asosiy shartlardan biri — Chingiziy nasabga mansublik edi. Ashtarxoniylar aynan shu jihatdan kuchli legitim asosga ega bo‘lib, ular o‘z hukmronligini qonuniy asosda mustahkamlash imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Shayboniylar sulolasi ham Chingiziylarga mansub bo‘lgani sababli, bu ikki sulola o‘rtasidagi qarindoshlik aloqalari siyosiy vorislikni osonlashtirdi. XVI asr oxiriga kelib, Shayboniylar sulolasi ichida ichki nizolar kuchayib, markaziy hokimiyat zaiflashdi. Ayniqsa, Abdullaxon II vafotidan so‘ng uning o‘g‘li Abdulmo‘minxonning qisqa muddatli hukmronligi davrida davlat boshqaruvida beqarorlik kuchaydi. Abdulmo‘minxonning o‘ldirilishi esa siyosiy inqirozni yanada chuqurlashtirdi[2]. Natijada, turli amirlar va zodagonlar o‘rtasida taxt uchun kurash boshlanib, mamlakatda markazlashgan hokimiyat deyarli izdan chiqdi. Ana shunday vaziyatda Buxoro zodagonlari va yirik amirlar siyosiy barqarorlikni tiklash maqsadida yangi hukmdor izlashga majbur bo‘ldilar. Ularning tanlovi Ashtarxoniylar sulolasidan bo‘lgan Boqi Muhammad Sultonga tushdi. 1599-yilda u Buxoro taxtiga o‘tqazilib, Ashtarxoniylar sulolasi hukmronligi rasman boshlandi. Bu voqea Movarounnahr tarixida yangi siyosiy davrning boshlanishi sifatida baholanadi. Boqi Muhammadxonning hokimiyatga kelishi tasodifiy emas edi. Birinchidan, u Chingiziy nasabga mansub bo‘lib, bu unga siyosiy legitimlik berdi. Ikkinchidan, u Shayboniylar sulolasi bilan qarindoshlik aloqalariga ega edi. Uchinchidan, u siyosiy jihatdan tajribali va harbiy kuchga ega shaxs sifatida tanilgan edi. Shu sababli mahalliy zodagonlar uni qo‘llab-quvvatladilar[3].

Boqi Muhammadxon va uning vorislari davrida siyosiy vaziyat hamda davlat boshqaruvi

Ashtarxoniylar sulolasining Buxoro xonligida hokimiyat tepasiga kelishi bilan mamlakatda yuzaga kelgan siyosiy beqarorlikni bartaraf etish eng dolzarb vazifalardan biri edi. Boqi Muhammadxon (1599–1605) hukmronligi aynan shu murakkab sharoitda boshlandi va uning siyosati, avvalo, markaziy hokimiyatni tiklash hamda davlat yaxlitligini saqlab qolishga qaratildi. Boqi Muhammadxon hukmronligining dastlabki yillarida mamlakat ichkarisidagi siyosiy parokandalikni kamaytirishga intildi. Shayboniylar davrida kuchayib ketgan mahalliy amirlar va qabila boshliqlarining mustaqillikka intilishi davlat boshqaruvini izdan chiqargan edi. Shuning uchun u, bir tomondan, yirik amirlarni o‘ziga bo‘ysundirishga harakat qilgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, ularni davlat boshqaruv tizimiga jalb etish

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

orqali muvozanatni saqlashga urindi. Bu siyosat qisqa muddat ichida nisbiy barqarorlikni ta’minladi, biroq markazlashgan davlatni to‘liq tiklash imkonini bermadi. Boqi Muhammadxon davrida davlat boshqaruvi an’anaviy tarzda, ya’ni harbiy-feodal tuzum asosida olib borildi. Xon oliy hokim sifatida barcha siyosiy, harbiy va ma’muriy vakolatlarga ega edi. Ammo amalda hokimiyatning muhim qismi yirik amirlar, beklar va diniy ulamolar qo‘lida jamlangan edi. Ayniqsa, viloyat hokimlari mustaqil siyosat yuritishga intilganlari sababli markaziy boshqaruv zaiflashib borardi. Boqi Muhammadxonning tashqi siyosati ham murakkab sharoitda kechdi. U qo‘shni davlatlar — Eron Safaviylari va Xiva xonligi bilan munosabatlarni muvozanatda ushlab turishga harakat qildi. Ayniqsa, Xuroson hududi ustidan nazorat masalasi doimiy nizolar manbai bo‘lib qoldi. Shunga qaramay, Boqi Muhammadxon o‘z davrida davlat hududiy yaxlitligini asosan saqlab qolishga muvaffaq bo‘ldi[4].

1605-yilda Boqi Muhammadxon vafotidan so‘ng taxtga uning ukasi Vali Muhammadxon o‘tirdi. Uning hukmronligi qisqa davom etib, siyosiy jihatdan barqarorlikni ta’minlay olmadi. Natijada ichki ziddiyatlar yana kuchayib, markaziy hokimiyat zaiflashdi. Vali Muhammadxon davrida amirlar o‘rtasidagi raqobat keskinlashdi va bu davlat boshqaruv tizimining izdan chiqishiga olib keldi. Keyingi hukmdor Imomqulixon (1611–1642) davri Ashtarxoniylar hukmronligining nisbatan barqaror bosqichi sifatida baholanadi. U davlat boshqaruvida qat’iy siyosat yuritib, markaziy hokimiyatni mustahkamlashga erishdi. Imomqulixon amirlar ustidan nazoratni kuchaytirib, ularning mustaqil harakatlarini cheklashga intildi. Shu bilan birga, u iqtisodiy hayotni tiklash, savdo aloqalarini rivojlantirish va ichki tartibni mustahkamlash choralarini ko‘rdi. Natijada uning davrida Buxoro xonligida nisbiy siyosiy barqarorlik vujudga keldi. Imomqulixondan keyin hukmronlik qilgan Nodir Muhammadxon (1642–1645) davrida esa siyosiy vaziyat yana murakkablashdi. Uning hukmronligi davrida ichki nizolar kuchayib, viloyat hokimlarining mustaqillikka intilishi yana avj oldi. Bu esa markaziy hokimiyatning zaiflashuviga olib keldi. Umuman olganda, Ashtarxoniylar sulolasining dastlabki hukmdorlari davrida Buxoro xonligida siyosiy vaziyat doimiy ravishda beqarorlik va barqarorlik o‘rtasida o‘zgarib turdi. Kuchli hukmdorlar davrida markaziy hokimiyat nisbatan mustahkamlangan bo‘lsa, zaif hukmdorlar davrida mahalliy kuchlar ustunlikka ega bo‘lib, davlat parokandalikka yuz tutgan. Davlat boshqaruvi tizimi esa asosan an’anaviy feodal tuzumga asoslangan bo‘lib, unda xon markaziy figura bo‘lsa-da, amalda hokimiyat ko‘p hollarda yirik amirlar qo‘lida bo‘lgan. Bu holat esa Ashtarxoniylar davrida markazlashgan davlatni mustahkamlash jarayonini murakkablashtirgan asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo‘ladi[5].

Xulosa

Buxoro xonligida Ashtarxoniylar sulolasining hokimiyatga kelishi XVI asr oxirida yuzaga kelgan siyosiy inqiroz, Shayboniylar sulolasining zaiflashuvi va markaziy hokimiyatning izdan chiqishi bilan bevosita bog‘liq bo‘ldi. Astraxan (Ashtarxon) xonligi hukmdorlaridan kelib chiqqan va Chingiziy nasabga mansub bo‘lgan Ashtarxoniylar siyosiy legitimlikka ega edi. Shu omil, shuningdek, ularning Shayboniylar bilan qarindoshlik aloqalari Buxoro taxtini egallashida hal qiluvchi ahamiyat kasb etdi. Boqi Muhammadxonning taxtga kelishi bilan yangi sulola hukmronligi boshlandi va dastlab mamlakatda nisbiy siyosiy barqarorlikni tiklashga erishildi. Biroq Ashtarxoniylar davrida davlat boshqaruvi tizimi an’anaviy feodal xarakterda saqlanib qolib, markaziy hokimiyatning to‘liq mustahkamlanishiga erishilmadi. Xon hokimiyati rasmiy jihatdan kuchli bo‘lsa-da, amalda yirik amirlar, viloyat hokimlari va diniy ulamolar katta ta’sirga ega bo‘lib qoldi. Sulola hukmronligi davomida siyosiy vaziyat barqaror va beqaror davrlar almashinuvi bilan xarakterlandi. Imomqulixon kabi kuchli hukmdorlar davrida markazlashuv va tartib nisbatan tiklangan bo‘lsa, boshqa hukmdorlar davrida ichki nizolar, taxt uchun kurashlar va hududiy parokandalik yana kuchaygan. Bu esa davlatning siyosiy jihatdan zaiflashuviga olib keldi. Tashqi siyosatda esa Buxoro xonligi qo‘shni davlatlar bilan murakkab munosabatlar olib bordi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Ayniqsa, Eron Safaviylari bilan Xuroson hududi uchun olib borilgan kurashlar davlat resurslarini zaiflashtirdi va ichki beqarorlikni kuchaytirdi. Umuman olganda, Ashtarxoniylar sulolasi Buxoro xonligi tarixida muhim o‘rin tutadi. Ular davlatni saqlab qolish va ma’lum darajada siyosiy barqarorlikni tiklashga erishgan bo‘lsalar-da, markazlashgan kuchli boshqaruv tizimini shakllantira olmadilar. Natijada, ichki siyosiy ziddiyatlar va boshqaruvdagi zaifliklar keyinchalik yangi sulola — mang‘itlar hukmronligi uchun sharoit yaratdi. Shu tariqa, Ashtarxoniylar davri Buxoro xonligida o‘tish bosqichi bo‘lib, u siyosiy tizimning evolyutsiyasi va keyingi tarixiy jarayonlar uchun muhim asos vazifasini bajargan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Barthold, V. V. (1963). Turkestan down to the Mongol invasion. London: Luzac & Company.
2. Bartold, V. V. (1990). Turkiston mo‘g‘ullar istilosi davrida. Toshkent: Fan nashriyoti.
3. Bregel, Y. (2003). An Historical Atlas of Central Asia. Leiden: Brill.
4. Burton, A. (1997). The Bukharans: A Dynastic, Diplomatic and Commercial History 1550–1702. Richmond: Curzon Press.
5. Gibb, H. A. R. (Ed.). (1970). The Encyclopaedia of Islam (New Edition). Leiden: Brill.
6. Holworth, J. (2010). Central Asia: A Historical Overview. New York: Palgrave Macmillan.
7. Ivanov, P. P. (1958). Ocherki po istorii Sredney Azii. Moskva: Izdatelstvo AN SSSR.
8. Kafesoglu, I. (1988). Turk milliy madaniyati tarixi. Istanbul: Ötüken Yayınları.
9. Mukminova, R. G. (1966). Istoriya Bukharskogo khanstva. Tashkent: Fan.
10. Niyazov, T. (2005). O‘zbekiston tarixi (XVI–XIX asrlar). Toshkent: O‘qituvchi.
11. Subtelny, M. E. (2007). Central Asia in World History. Oxford: Oxford University Press.
12. Sagdullaev, A. S. (2010). O‘zbekiston tarixi. Toshkent: Akademnashr.
13. Ahmedov, B. A. (1992). O‘zbekiston xalqlari tarixi manbalari. Toshkent: O‘qituvchi.
14. Ziyaev, H. Z. (2000). O‘zbekiston davlatchiligi tarixi. Toshkent: Sharq nashriyoti.
15. Abulg‘oziy Bahodirxon. (1992). Shajarayi turk. Toshkent: Fan.
16. Мавлонов, А. А. (2024). ТИЛ МАСАЛАСИ–МАЪНАВИЙ МУСТАҚИЛЛИКНИНГ АСОСИЙ ШАРТИ СИФАТИДА. Вестник магистратуры, (6-1 (153)), 42-46.
17. Мавлонов, А. А., & Раҳимжонова, И. (2023). ЎРТА ОСИЁГА ФОТОГРАФИЯНИНГ КИРИБ КЕЛИШИ ТАРИХИ. Вестник магистратуры, (5-3 (140)), 44-45.
18. Мавлонов, А. А., & Абдулҳафизов, М. (2023). ФИҚҲ ЁКИ ИСЛОМ ҚОНУНШУНОСЛИГИНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШ ТАРИХИ. Вестник магистратуры, 46.
19. Kudratkhodja, S., Alptekin, M. Y., Altinboyev, N., Pulatova, D., Mavlonov, A., & Aripov, M. (2026). DISAPPEARING WEDDING RITES OF PASSAGE IN UZBEKISTAN: MODERNIZATION AND FUNCTIONALIST PERSPECTIVES.
20. Anvarxanovich, M. A., & Safoxon, M. (2023). QADIMGI DUNYO TARIXIDA O’RTA OSIYO XALQLARINING MILLIY ISTIQLOL OZODLIK HARAKATLARI. Вестник магистратуры, (5-3 (140)), 42-43.
21. Mavlanov, A., & Mirzohidov, S. (2024). THE CULT OF WATER IN THE ANCIENT BELIEFS OF THE UZBEKS OF THE FERGANA VALLEY. Science and innovation, 3(C1), 5-7.
22. Mavlonov, A., & Mirzohidov, S. (2024). USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN HISTORY TEACHING METHODOLOGY. Science and innovation, 3(B8), 26-28.
23. Mavlonov, A., & Mirzohidov, S. Uzbek Cultural Heritage: Preserving Traditional Songs Importance AND Methods. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 12(8), 20-26.
24. Mavlonov, A. (2021, June). WATER CULT IN ANCIENT RELIGIOUS BELIEFS (Based on materials from the Fergana Valley). In Конференции.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.